

CSESZNOKNÉ KUKUCSKA KATALIN

A „MAGYAR HALÁL” (TÜDŐGÜMŐKÓR) KRITIKUS SZAKASZA HEVES VÁRMEGYÉBEN (1895–1906)

Az 1867–1910 közötti években nemcsak Heves vármegyében, de az egész országban siralmas képet mutatott az egészségügy helyzete, különösen a dualizmus kezdetén.

A legnagyobb orvosprofesszorok is tiltakoztak hazánk közegészségügyi elmaradottsága ellen pl. Rupp János, Linczbauer Xavér Ferenc. A kormány nem gondolt arra, hogy milyen veszteségeket okoz, ha az egészségügyet elhanyagolják, hiszen a különböző fertőző, idült betegségek megtizedelik az ország lakosságát.

A követelések erőteljesebbek lettek, és az orvosok egyöntetűen sikra szálltak amellet, hogy szükség van közegészségügyi törvényre. Ilyen előzmények után Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter az országgyűlés képviselőházának 1875. november 5-én nyújtotta a közegészségügy rendezéséről szóló javaslatot, melyet a képviselőház 1876. évi február 25-i ülésén egyhangúlag elfogadott, és az 1846. évi XIV. tc.-ként került a magyar törvénykönyvbe. A törvényt 1876. április 3-án szentesítették, és április 8-án hirdették ki az országgyűlés mindkét házában.

A törvény két részből áll, sajnos voltak alapvető hiányosságai, amelyek különösen a második részből tűnnek ki, vagyis az irányítás nem központi szakminisztérium által történik – az összes közegészségügyet a belügyminiszter vezeti (1658) – így megmaradt az irányítás széttagoltsága. Vagyis ahány törvényhatóság, annyiféle végrehajtási forma alakult ki. Azonban az orvosok állandó harca a jobb egészségügyért nem maradt eredménytelen.

„Kormányzati szinten is számos olyan rendelkezés született, mely eredményesen szolgálta a század utolsó évtizedeinek egészségügyét. Így 1833-ban rendelkezés jelent meg a gyógyszerházakról, az egészségügyi kormányzat 1885-ben szigorú rendelkezéseket fogantatosított a kolerajárvány kiterjedésének és elterjedésének megakadályozására. 1889-ben óvintézkedéseket léptettek életbe a gyermekági láz, majd következő évben az influenza ellen. 1891-ben elkezdte működését az Igazságügyi orvosi Tanács.

Az 1892-es és az 1893-as esztendő ismét a kolera elleni védekezés jegyében telt el. Ugyanezekben az években hatékony intézkedéseket fogantatosítottak a diftéria terjedésének meggátolására. 1894-ben elrendelték a ragá-

lyos betegségek kötelező bejelentését, s 1898-ban ha csak bátortalanul is – mégis előtérbe került a tuberkulózis elleni harc megindítása.”¹

1896-ban 349 a gyógyintézetek száma országosan, de ez a viszonylag magas kórházi szám nem azt jelenti, hogy egyre terjedő tuberkulózist „a magyar halált” meg tudják állítani. Ez a leküzdhetetlennek látszó betegség nemcsak hazánkban tizedelte a lakosságot, hanem külföldön is.

Hazánkban a tuberkulózis elleni harc egyik legjelesebb képviselője Korányi Frigyes volt. Magyarországon a fertőzés terjedésében nagymértékben szerepet játszottak az egészségtelen, zsúfolt lakások, amelyek nemcsak a nagyvárosi szegény munkásembert érintették, hanem az uradalmakban, falvakban, tanyákon élő paraszt embert is.

A súlyos járványok, fertőző betegségek, amelyek országszerte szedték áldozataikat Heves vármegyét sem kerülték el. A megyében kedvezőtlen közegészségügyi viszonyok voltak, itt is szedte áldozatait a kolera, pestis, hasi hagymáz (tifusz), de különösen két halálnemben állt első helyen a vármegye: csecsemő halál és a tüdőgümőkór. Írásomban az utóbbiról és annak kihatásáról szeretnék szólni, hogy mennyire súlyosan érintette a dualizmus-kori Heves vármegyét.

Az országos statisztika szerint:

<i>„1892-ben Magyarországon</i>	<i>46.967 ember,</i>
<i>1893-ban Magyarországon</i>	<i>46.938 ember,</i>
<i>1894-ben a magyar birodalomban</i>	<i>53.600 ember,</i>
<i>1895-ben a magyar birodalomban</i>	<i>61.668 ember,</i>
<i>1896-ban a magyar birodalomban</i>	<i>61.596 ember,</i>
<i>1897-ben a magyar birodalomban</i>	<i>59.673 ember,</i>
<i>1898-ban a magyar birodalomban</i>	<i>68.531 ember,</i>
<i>1899-ben a magyar birodalomban</i>	<i>73.323 ember,</i>
<i>1900-ban a magyar birodalomban</i>	<i>68.207 ember,</i>
<i>1900-ban a szorosabb értelemben vett Magyarországon</i>	<i>63.632</i>

áldozatot követelt a tüdővész”²

Sajnos, Heves vármegye az első helyen szerepel a megyék között, mivel az itt meghaltak 18%-a ebben a gyógyíthatatlan kórban hunyt el. A betegség leginkább a 20–50 év közöttiek közül szedte áldozatait, akik munkaképességük teljében voltak, a tüdővész betegeknek 75%-a teljesen munkaképtelenné vált.

¹ Hahn Géza: A magyar egészségügy története. Medicina Bp. 1960. 52.

² Békés vármegye főispánja, Békés vármegye közösségének H.M.L. IV.-404/a/80/1835/900, 457/901

„Megdöbbszentő a tuberculosis – tüdővész – pusztítása! Alig két évtizede, hogy az orvosi tudomány minden kétségen felül megállapította, hogy a tüdővész a tüdőben hatoló, ott szaporodó, a tüdő szövetét roncsoló, apró szervezetek, tüdőgümőkór bacillusok okozzák. A szervezetbe jutott fertőző czirok sokszor gyorsan, 1-2 hó alatt, legtöbbször 6-12 év alatt a legerősebb szervezetű egyént is megölik. A fertőzött egyén tüdőszövetének szétesése folytán bőségesen köpetet ürít, mely elporlik s por, szél közvetlen érintkezés folytán fertőzi az egészségeseket.

A mértéktelen életmód, pálinkaivás, tivornyák, rossz, nedves zsúfolt lakások, rossz életmód hathatós tényezők a baj terjesztésében, keletkezésében; kávéházak, vendéglők füstös piszkos levegője, tisztátlan padozatai a gümőkór czirok melegágyai.”³

„A legfontosabb, de egyúttal a legnehezebb kérdés az, hogy a tüdővészből már megbetegedett emberek szabad érintkezése az egészségesekekkel korlátozható-e, és ha igen, mily mértékben. Az összes betegek elkülönítésére, a szerencsétlenek óriási számánál fogva, gondolni sem lehet, de azt hisszük, hogy a mikor ily fontos kérdéstről van szó, a szabad érintkezés bizonyos korlátozása igen is helyen van. E cél elérésére nézetünk szerint mindenképp előtt a tüdővészből tényleg szenvedőket községenként nyilvántartásba kellene venni olyként, hogy az orvosok minden előforduló tüdővész esetnek a község előjáróságánál való bejelentésére törvényileg kötelezhessenek, mely utóbbi a betegekről betűsoros nyilvántartást vezetni.

Az ekként nyilvántartottak érintkezése az egészségesekekkel törvényileg legalább is következőkben volna korlátozandó:

- a) Tüdővészes egyén fel nem vehető iskolákba;
- b) Ugyanez a tilalom kiterjesztendő a közép- és főiskolákra is;
- c) Tüdővészes egyén közhivatalokban, a melyekben a közvetlen érintkezés a felekkel szükséges, nem alkalmazható;
- d) Gyárak és ipartelepek közös műhelyeiben nem dolgozhatnak;
- e) Nyilvános mulatóhelyekre, színházban, hangversenyre, vendéglőbe, kávéházakban nem járhat, nép és hasonló gyűlésekben részt nem vehet és közös nyaralóhelyeken csak külön nyaralókban lakhatik;
- f) Ha bár ki oly tüdővészes beteget bejelent a hatóságnak, a kinek orvosa nincsen, a hatósági orvos köteles őt kezelés alá venni.
- g) Árvaházak, gyermekmenhelyekben, agghajlékok és sínlődőházakban a tüdővészből esett egyének feltétlenül elkülönítendőek, s ha ily intézetekben alkalmazott felügyelő vagy szolgaszemélyzet valamely tagja e betegségbe esik, az azonnal eltávolítandó;

³ Majzik Viktor Heves vármegye alispánjának jelentése Heves vármegye 1901. évi állapotáról. Eger 1902. 33.

*h) Ha tüdővészbeteg meghal, lakása, ruházata és bútorai leglelkiismeretesebben fertőtlenítk, s a családtagok a halálozás napjától számítandó ½ év alatt – ha saját orvosuk nincsen – a hatósági orvos által megvizsgálandók.*⁴

Ezek a gondolatok olvashatók Pozsony város átiratában, amelyet a tüdővész megelőzése céljából fogalmaztak meg. Heves megyében is foglalkoztak a betegséggel, annak okát, terjedését próbálták felderíteni, mivel itt történt a legtöbb megbetegedés és elhalálozás. *„Sajnosan kell tapasztalnunk, hogy még a művelt osztálybeliek is szerteszét köpködnek; templomok, imaházak, iskolák telítvék köpésekkel, nem csoda tehát, hogy bármerre is fordul az ember, ki van téve a gümőkóros fertőzés veszélyének. A gümőkór fertőző, ragályos baj; orvos rendőri tekintetben gümőkóros betegekkel szemben feltétlenül szükséges a legszigorúbb óvintézkedések foganatosítása. A betegeket bajuk veszélyes voltára figyelmeztetni kellene, oktatni miként gondozzák beteg szervezetüket, a köpetet miként fertőtlenítsék stb. tudva, hogy a tuberculosis az emberi szervezet minden egyes részét megtámadja, nem tévedünk, és nem túlozunk, ha a Magyarbirodalomban 1900. Évben elhalt 73.467 tuberculosis esetből következtetve az összes betegek számát egy millióra tesszük. Végtelenül elszomorító, hogy ezen veszedelmes s alig gyógyítható fertőző baj, „a magyar fajt” az államfenntartó fajt sújtja! Mennyi kívánatos, sürgős szükség, hogy az állam karöltve a társadalommal, minden lehető kövessen el a baj tovaterjedése ellen.”*⁵

Mivel Heves vármegye a legsúlyosabban érintett volt a törvényhatóságok között, egy közegészségügyi felügyelőt küldtek, aki a megyei tisztifőorvossal és a járásorvosokkal a legveszélyeztetettebb községekben vizsgálatot tartott. Vizsgálódásai tapasztalatait egy szinte mindenre kiterjedő jelentésbe foglalták össze, melyet az alispán felhasznált az éves megyei közegészségügyi helyzet értékelésénél. Ebből emelek ki néhány jellemző részletet.

A tüdővész elterjedése Eger r.t. városban: *„Eger város régi építkezési módja, szűk utcái ismeretesek Az 1878-iki óriási árvíz a mélyebb fekvésű utcákat, épületeket elöntötte; a lakásokban napokig veszteglő sok iszap, szenny egyszers-mindenkorra a lakószobákat nedvessé, egészségtelenné tette. A belsőváros talaja ily viszonyok mellett folyton szennyezett; a talajba folytonosan szivárgó szerves anyagok megfertőzték a kutak vizét. A közegész-*

⁴ Pozsony város átirata a tüdővész meggátlása tárgyában. H.M.L. IV.-404/a/80/9670/1903, 8227/1903

⁵ Majzik Viktor Heves vármegye alispánjának jelentése Heves vármegye alispánjának jelentése Heves vármegye 1901. évi állapotáról. Eger, 1902. 33.

ségügy legfőbb követelménye: a tiszta nem szennyezett levegő, s nem szennyezhető talaj, jó csatornarendszer s jó ivóvíz. Úgy a belső, mint küldő városrészek utcái fokozatos rendezés alá vetettek; s míg a külső utcák úgynevezett makadam burkolattal, addig a belső városrész utcái comprimált aszfaltburkolattal s betoncsatornával láttatnak el.

Százados mulasztásokat egy-két évtized alatt pótolni teljes lehetetlenség. Tüdővészben elhalt 10 év alatt 679 férfi, 800 nő, összesen 1479 egyén. Legtöbb áldozatot szedett a földművesosztályból 535 egyén halt meg. Az összes elhaltak 40%-a földműves volt. Iparos osztály 22%-a, összesen 325 halt el.”⁶

Az alispán jelentésében megfogalmazza azt is, hogy a földművesek igen rossz lakásviszonyok között élnek, általában 2 szobájuk van, ebből az egyiket nem használják, és évenként egyszer-kétszer szellőztetik, így rendkívül dohos szag van. A gyermekek gondozatlanok, ápolatlanok, senki nem törődik velük.

Gyöngyös r.t. város: „Fekvés, talajra nézve, csekély különbséggel egyezik Egerrel. A város lakosságának nagy része, szűk, nedves, alig pár négyzetméternyire szabad udvarral bíró házakban zsúfoltan lakik. Az utcák nagy része síkatorszerű, szűk csatornázatlan, szennyes piszkos. A belváros a szó szoros értelmében kereskedő város. Utcáinak burkolata rossz, tisztán nem tartható. A belső szennyvíz, csapadék víz, nyílt folyókákon az utcákra ömlik. Csapás a város lakosságára, hogy a szó szoros értelmében, nincs iható vize, kútjai vízszegények, mely körülmény oka a szerencsétlen talaj alakulásában leli magyarázatát. A lakosság éppen úgy, mint Egerben, egész éven át igen szépen keres, állandó foglalkozást lel. Szép keresetét nem gondozásra fordítja, hanem szertelenül hódol a szesz italoknak.”⁷

A jelentésből kitűnik az is, hogy 1896-1905 között nagyon sokan haltak meg tüdővészben: 17 éven aluli 68 fő, férfi 481 fő és nő 304, összesen 853 fő. A kór leginkább a kézművesek és iparosok között szedte áldozatait, valamint a gazdálkodókból és földművesekből.

A következő táblázatban, a tüdővészben elhaltak számát tüntetem fel, 1896 és 1905 között, amikor a legtöbb áldozatát szedte a kór.

⁶ Majzik Viktor Heves vármegye alispánjának jelentése Heves vármegye 1906. évi állapotáról. Eger, 1907. 48–49.

⁷ Ua. 50.

1. sz. Összegző kimutatás a vármegye hat járása és két rendezett tanácsú városában 1896-1905-ben tüdővészben elhaltakról%-ban⁸

Járás, város	Lélekszám az 1900. évi népszámlálás alapján	1896–1905 között összes elhaltak	1896–1905 között összes tüdővészben elhaltak	Az 1896–1905. évek átlagában			
				Elhaltak összesen	Gümőkórban elhaltak	Gümőkórban elhalt	
						100 halottból	1000 halottból
Egri járás	41 240	12 412	2 019	1 241	202	16,4	4,8
Gyöngyösi járás	38 253	11 974	1 766	1 197	178	14,9	4,7
Hatvani járás	33 876	10 668	1 888	1 066	188	17,6	5,5
Hevesi járás	36 292	10 814	1 659	1 070	164	15,3	4,5
Pátervásárai járás	32 390	9 971	1 520	1 007	154	15,4	4,7
Tiszafüredi járás	30 949	8 511	1 175	851	118	18,8	3,8
Eger r.t.v.	25 893	7 619	1 479	762	148	19,4	5,7
Gyöngyös r.t.v.*	16 442	7 057	853	705	85	12,0	5,1
Vármegye összesen	255 345	79 026	12 359	7 903	1 236	15,6	4,8

* Levonva a kórházakban, tüdővészben elhalt 405 egyénből az idegen illetőségeket, ez esetben Gyöngyös r.t.v. adatai így alakulnak: 100 elhaltra jut 9,4% – ezer lakosra 3,9%.

A táblázat adatait értékelve kitűnik, hogy a járások közül az egri járásban a legnagyobb (2019 fő) a tüdővészben elhaltak száma. Ezután a legtöbb haláleset a hatvani járásban (1888 fő), majd a gyöngyösiben (1766 fő), a hevesiben (1659) fő), a pétervásáriban (1520 fő). *„A pétervásárai járásban aránylag sok a vályogvető cigány. A cigánynépség henyélő, munkakerülő, iszákos, tivornyázó, lakásaik bírálaton alóliak. A járásban 61 cigány halt el tüdővészben, s jelenleg is sokan fertőzöttek közöttük. El sem képzelhetni, hogy csavargásaik közben hány helyet, egyént fertőznek.”*⁹ S végül a tiszafürediben (1175 fő) volt, a legkevesebb.

⁸ Ua. 54.

⁹ Ua. 57.

A városok közül Egerben haltak meg a legtöbben tüdővészben, (1479) fő de ebben a számban nagyon sok, a a két alapítványi kórházban meghalt idegen megyebelinek száma. Mindkét városban, különösen a kórházak elmebetegosztályain szedte áldozatait a betegség.

„Kifogásolhatná valaki az adatok helyességét annyiból, hogy a tüdővész halálozás megállapítását legnagyobb részben nem képesített halottképek eszközölték: tagadhatatlan, hogy a kimutatások sok esetben helyesbítettek: azonban az állami anyakönyvvezetők, s egyes vallásfelekezetek lelkészeinek tapasztalata határozottan támogatják és igazolják állításaimat. Különösen a római katolikus vallás lelkészei a néppel nap, mint nap érintkeznek, községükben a tüdővész elterjedéséről teljesen hű képet, adatokat nyújtottak. S ha tekintetbe vesszük, hogy az agyhártya, mell, hashártya, mirigy, csont-tuberculosisban elhaltak, a tüdővész halálozás rovatába be nem vétettek, pedig ez is gümőkór, adataim még elszomorítóbbak lennének. Sajnos a statisztikai adatokból kétségtelenül megállapítható, hogy a tüdővész iránt a „magyar faj” rendkívül fogékony.”¹⁰

Természetesen az alispán a megyei tisztiorvos, a járási orvosok nemcsak a hibákat tárták fel, hanem keresték az „orvosságot” a baj megszüntetésére. A tüdővész leküzdésére a következő feladatokat tűzték ki: az első és legfontosabb a köztisztaság megteremtése volt. Elrendelték, hogy a szennyvíz az utcára ne folyjék, emésztőgödröket kell létrehozni, melyek legyenek körbebetonozva, és jól lezárva. A város sűrűn lakta negyedeiben, megtiltották a ló és szarvasmarha tartását. Sőt állatot is csak úgy tarthattak, ah azoknak megfelelő nagyságú helyet biztosítottak, távol a forgalomtól.

A második legfontosabb feladatnak tűzték ki, hogy a nyílt gége- és tüdőgümőkórban szenvedőket el kell különíteni. Ennek érdekében jelent meg egy rendelet, hogy a tüdőgümőkórban szenvedők istállóban, tejgazdaságban nem alkalmazhatók.

Az volt ugyanis a közfelfogás, hogy a tüdőgümőkórban szenvedő betegek a tehénistállóknak kigőzölgésekkel telt levegőjében gyógyulást találnak. Ezért az ilyen istállóknak országsszerte sok beteget lehetett találni, sőt ott hosszabb időt is eltöltöttek. Ezzel azonban nemhogy gyógyulást értek volna el, hanem még több embert megfertőztek. Hiszen az állat is megfertőződhetett, a takarmány, az edény és ebből következően a tej, amely által gyermekek és felnőttek ezrei betegedtek meg.

Fontos lett volna a betegek családon belüli elkülönítése is, amire azonban az alig pár m² -en nem volt lehetőség, sőt kezdetben a haláleset után a

---

¹⁰ Ua. 55.

házat sem fertőtlenítették, – valamint követelmény, hogy mindenhol jó ivóvíz legyen.

Igen fontos feladat lett volna, minél több szanatórium felállítása.

„A betegek gyógyításának és mentesítésének legfontosabb eszköze a szanatóriumoknak nevezett különmű gyógyintézetek remek szerében fekszik, amelyekben a gyógyítható betegeket hónapokon keresztül ápolják és kezelik, egyszersmind visszanyert egészségük megtartására alkalmas ételszabályokra, valamint az egészségeseknek általuk történhető ragályozása megelőzésére alkalmas óvrendszabályokra betanítják, s így előhaladólag irtják ki a népességből az öldöklő betegségeket.”¹¹

Másik igen fontos feladatként lehetne megjelölni a szesz és pálinkafőzés megadóztatását, valamint a kocsmák vasárnap és ünnepnapon való zárvatartását. Ettől az intézkedéstől lehetett volna remélni, hogy csökkenne az alkoholfogyasztás, nemcsak a felnőttek között, hanem bármily szomorú is leírni, a gyermekek között is. Az alkoholizálást a tüdővésznel kell megemlíteni, mivel az alkohol túlzott fogyasztása nagyon lerombolja a szervezetet, ezáltal csökken az ellenálló képesség, és még hamarabb megfertőződnek a tüdőbaj bacilusaival. *„A kocsmázást a nép – általában – szerfelett szereti. Fiatalsága legtöbb községben nagyon is mulatozó, kihágásra hajlamos, s alig múlik el vásár- vagy ünnepnap, hogy a községek fiatalsága súlyos kihágásokat el ne követne. Ünnepnapokon – templom helyett – délelőttjét a kocsmában tölti; délutánját szintén a csapszékek bűzhödt levegőjében tölti el; szertelenül, testi fejlettségéhez, s erejéhez aránytalan mennyiségben fogyasztva a mindent romboló mérgező pálinkát”¹²*

A szertelen szesz és pálinkaivás, a kocsmázás, korai ifjúságban erősen megtámadja a férfiak szervezetét, és ellenállóerejét csökkenti. Pl. Gyöngyös környékén vizet egyáltalán nem ittak, hanem a filoxéra után újra telepített, egészségre káros nova bort itták, gyerekek, felnőttek egyaránt.

A mértéktelen szeszital fogyasztás az utódok nemzésében is beláthatatlan következményekkel járt. Ehhez társult, hogy nagyon sokan folyamodtak a törvényes kor alóli felmentésért, hogy jóformán gyermekfejjel kösse nek házasságot. Az éretlen korban kötött házasságokból származó gyerekek, kevés kivétellel mind meghaltak. A nők közül sokkal többen haltak meg tüdővészben, mint a férfiak, mert a nők sokkal gyengébbek, egészségüket a rendszertelen táplálkozás, a korai, és sok gyerekszülés aláásta.

¹¹ Békés vármegye főispánja Békés vármegye közösségének H.M.L. IV-404/a/80/1835/900, 457/901

¹² Majzik Viktor Heves vármegye alispánjának jelentése Heves vármegye 1906. évi állapotáról. Eger, 1907. 52.

„Sok községben a nők satnyák, karcsúak, gyenge csont- és izomrendszereik, vérszegények, ruházatuk – különösen télen – igen könnyű. A fiatalság táncvigalmi feletti kifogásolhatók, ugyanis a nők könnyű ruhában, 10 fokos hidegben, künn az udvaron, vagy rosszul összetákoltsátorban nappal, éjjelen áttáncolnak. Felhevülten, izzadtan szomjukat jéghideg vízzel oltják, s míg a férfiak táncszünetkor a szobákba vonulnak, a nők künnrekednek, szabad ég alatt várják a táncz folytatását.”¹³

Igen fontos volt, hogy a járásorvosok felvilágosító előadásokat tartsanak, amelynek központjában a tüdőgümőkór megelőzése szerepelt. Ezt maximálisan teljesítették, szinte valamennyi járás községeiben felvilágosító előadásokat tartottak az orvosok. Felismerték, hogy minél előbb el kell kezdeni a felvilágosítást, ezért az iskolákban is bevezették a közegészségtant, sőt a felsőoktatásban is külön tantárgy lett.

---

¹³ Ua. 52.